

СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ЯК ВИД І МІРА МОЖЛИВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

SUBJECTIVE CIVIL RIGHT AS KIND AND MEASURE OF PERSON'S BEHAVIOR

Погребняк В.Я., к.ю.н.,

докторант кафедри цивільного права № 2

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
суддя

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду

Стаття присвячена розгляду проблемних аспектів одного з найпоширеніших у цивілістичній літературі поглядів на правову природу суб'єктивного цивільного права, в рамках якого таке право розглядається як вид і міра можливої поведінки особи.

Встановлюється, що багатоаспектність наукових поглядів на правову природу суб'єктивного права демонструється сучасними пошуками з піднятої проблеми, в рамках яких підтримується один або одразу декілька історичних або сучасних концептів правової природи суб'єктивного права. Відповідні погляди мають глибший характер у порівнянні з окресленим компромісним підходом і в залежності від свого змісту належать до теорії волі, теорії інтересу, теорії влади тощо. Водночас дослідження правової природи суб'єктивного цивільного права в сучасних умовах виступає як один із факторів, які детермінують зміцнення догматичних наукових положень або їхнє вдосконалення, а тому й розвиток цивільноправової наукової думки в цілому.

Визначається, що перевагою аналізованого погляду є те, що суб'єктивне цивільне право розглядається через категорію можливої поведінки. У зв'язку із цим існування такого права не ставиться в безпосередню залежність від фактичного здійснення дій або бездіяльності. Однак у цілому розгляд суб'єктивного цивільного права через категорію поведінки не дозволяє розмежувати ідеальний і реальний компоненти в ньому.

Водночас категорія «міра» належить до меж суб'єктивного цивільного права. Це певний обсяг поведінки, що може бути вчинена під час здійснення суб'єктивного цивільного права. Проте закон практично ніколи не конкретизує, якими саме фактичними діями або бездіяльністю може бути досягнутий відповідний результат. У цьому й полягає сутність юридичної конструкції. У зв'язку із цим міра характерна не для поведінки, а для правової можливості, адже саме можливість визначається юридичними категоріями й охоплює юридичні конструкції, які лаконічно поєднують однотипні моделі поведінки як результат систематизації правових ситуацій та їх розвиток у правовій реальності.

Автор доходить висновку, що розмежування ідеального й реального елементів у структурі суб'єктивного цивільного права є необхідною умовою для визначення його правової природи. Водночас суб'єктивне цивільне право є визначеною нормами цивільного права та/або актами саморегулювання цивільних відносин мірою правової можливості особи (або що належить особі), що втілюється в процесі здійснення в поведінці такої особи встановленого виду (юридичних актах).

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, вид поведінки, міра поведінки, юридична можливість.

The article is devoted to consideration of problem issues of one of the most popular points of view on legal nature of subjective civil right in civil law doctrine according to which such right is defines as kind and measure of person's behavior.

It is determined that multidimensionality of scientific approaches to defining the legal nature of subjective civil rights is demonstrated by scientific researches that are dedicated to appropriate problem and describes one or several historical or modern scientific concepts of subjective civil rights. Appropriate points of view are scientifically deeper than compromise approach and are referred to theory of will, theory of interest, theory of power etc. At the same time the research of legal nature of subjective civil right in modern circumstances is one of the factors that determines the strengthening of dogmatic provisions or improve them and in such way develop the civil law doctrine.

It is defined that advantage of analyzed approach is that subjective civil right is considered as possible behavior. Thus the existence of such right do not depends on realization the actions or inactivity in practice. But in general such approach within which the subjective civil right is considered from point of view of behavior does not allow differentiating ideal and real components in it.

At the same time the category "measure" relates to borders of subjective civil rights. This is some capacity of behavior that can be exercised during right-realization. But as a rule the law doesn't concrete what kind of actions or inactivity can lead to defined result. This is the essence of legal construct. In this connection the measure is related not to behavior but to a juridical ability of the person. After all the ability is determined by juridical categories and embrace the juridical constructs that unites the typical models of behavior that are the result of systematization of juridical situations and their evolution in legal reality.

The author concludes that the differentiation of ideal and real components in subjective civil right structure is the necessary condition for designation its legal nature. At the same time the subjective civil right is the measure of person's legal capacity that is defined by legislative provisions and/or by acts of self-regulation of civil relationships and is embodied in such persons behavior (juridical acts) during right-realization.

Key words: subjective civil rights, kind of behavior, measure of behavior, legal capacity.

Постановка проблеми. Звернення до цивілістичних, а також загальнотеоретичних розробок правової природи суб'єктивних прав демонструє відносно усталеність наукового підходу до розуміння відповідного правового явища. В юридичній літературі вже досить давно сформувався підхід, в рамках якого суб'єктивне право розглядається як вид і міра можливої поведінки особи [1, с. 33; 2, с. 103]. Його слід вважати компромісним, адже він не розставляє відвертих акцентів на певних ознаках суб'єктивних цивільних прав, які вступають у суперечність з властивостями, що розглядаються як детермінуючі в межах альтернативних наукових підходів. Таким чином, окреслений концепт певною мірою в силу своєї нейтральності виступає базовим компромісним рішенням.

Проте це не означає, що наукова розробка відповідного юридичного феномену зупинилась. Багатоаспектність наукових поглядів на правову природу суб'єктивного права демонструється сучасними пошуками з піднятої

проблеми, в рамках яких підтримується один або одразу декілька історичних або ж сучасних концептів правової природи суб'єктивного права. Відповідні погляди мають глибший характер у порівнянні з окресленим компромісним підходом і в залежності від свого змісту належать до теорії волі, теорії інтересу, теорії влади тощо.

Окреслене свідчить про розвиток наукової думки, в тому числі переосмислення базових правових явищ і процесів з урахуванням надбань сучасної юридичної науки з метою підтвердження їх догматичного характеру або наукового доопрацювання для підвищення доктринальної обґрунтованості у випадку виявлення прогалин та/або неточностей.

У контексті зазначеного, дослідження правової природи суб'єктивного цивільного права в сучасних умовах необхідно розглядати як одним із факторів, які детермінують зміцнення догматичних наукових положень або їхнє вдосконалення, а тому й розвиток цивільно-правової

наукової думки в цілому. Крім того, розгляд цієї проблематики здатен розширити уявлення про сутність таких проявів динаміки суб'єктивних цивільних прав, як їх виникнення, перехід і припинення.

У контексті усталеного наукового погляду на сутність суб'єктивного цивільного права проблема постає стосовно його базових положень, зокрема, наскільки допустимо розглядати таке право як вид і міру поведінки особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика припинення суб'єктивних цивільних прав вимоги розглядалась такими вченими юристами, як С.С. Алексєєв, І.В. Венедіктова, Є. Годеме, Г.В. Дождев, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, Т.С. Ківалова, А.В. Коструба, В.І. Крат, Н.С. Кузнєцова, Р.А. Майданик О.І. Міхно, Є.О. Мічурін, М.В. Мороз, В.В. Надьон, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, Р.О. Халфіна, Г.Г. Харченко, В.В. Цюра, Ю.І. Чалий, Я.М. Шевченко, С.І. Шимон, Р.Б. Шишка, О.Я. Явор, В.Л. Яроцький та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в науковому осмисленні таких характеристик суб'єктивного цивільного права, як вид і міра поведінки особи, що визначаються сучасною юридичною наукою як його базові атрибути.

Основний матеріал дослідження. Категорії вид і міра поведінки особи відбивають два ключових моменти, пов'язаних із суб'єктивним цивільним правом, а саме зовнішнім проявом поведінки особи, в якій втілюється здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права, а також межами такої поведінки.

Проблема меж суб'єктивного цивільного права проходить «червоною ниткою» практично через всі основні догматичні положення в рамках спроб пояснити сутність суб'єктивного цивільного права. В радянській науковій літературі й наукових дослідженнях акцентувалась увага на тому, що суб'єктивне цивільне право, зокрема, є мірою (межами) дозволеної поведінки особи [1, с. 33]. В багатьох сучасних підручниках із цивільного права суб'єктивне цивільне право розглядається вже переважно як вид і міра можливої поведінки особи [2, с. 103].

Водночас вид і міру в контексті сутності суб'єктивного цивільного права необхідно розглядати як окремі характеристики в межах юридичної формули.

Як зазначає С.С. Алексєєв, слово «міра» під час визначення суб'єктивного права означає, що закріплені за особою юридичні можливості не безмежні, вони чітко визначені за змістом, у цих межах особа й може будувати свою поведінку [3, с. 114]. Водночас в юридичній літературі також відзначається, що суб'єктивне право не є абстрактною можливістю, а має чіткі межі, точну міру поведінки [4, с. 14]. Своєю чергою «вид» поведінки необхідно розглядати як її зовнішній прояв, зокрема як дію та/або бездіяльність. У контексті окресленого підходу із цього повинно слідувати, що суб'єктивне цивільне право визначає вид поведінки особи, який таке право належить, тобто управоможеної особи, а також міру такої поведінки, тобто міру дії або бездіяльності.

І саме в цій частині ми стикаємося з одним із найскладніших феноменів цивільного права – зв'язком ідеального й реального в правовій реальності. Не всі юридичні явища настільки пов'язані із цією проблемою, як, наприклад, юридичні факти, юридичні склади, акти правореалізації та акти правозастосування, які безпосередньо забезпечують втілення ідеальних моделей поведінки в правовій реальності, а тому гарантують реалізацію визначених нормами права або актами саморегулювання цивільних відносин причинно-наслідкових моделей. Відповідні елементи механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин складаються з ідеального компоненту, яким виступає модель певного явища або процесу, й реального компоненту, яким виступає реальне (фактичне) явище й процес, що настають (реалізуються) в правовій реальності.

Так само й суб'єктивне цивільне право поєднує в собі ідеальний і реальний компоненти. Особливо чітко це демонструється розмежуванням статичного й динамічного аспектів. Зокрема, якщо ми розглядаємо право в статичному сенсі, тобто як певне явище, тоді дуже складно визначити його через категорію фактичної (реальної) поведінки. Адже право – це лише можливість, яка може бути втілена в певній поведінці в процесі його здійснення. До моменту здійснення це лише можливість. Однак, з іншого боку, коли право починає здійснюватися, йдеться вже не стільки про саме суб'єктивне цивільне право, скільки про сутнісні характеристики й форму його здійснення. Зокрема, користування річчю, вимога одержання послуги – це не сутність права, а прояв процесу його здійснення.

Окреслене показує «вираженість» ракурсу погляду на суб'єктивне цивільне право, в рамках якого воно розглядається як вид і міра. Такий погляд абстрагується від процесу здійснення права, який не можна ототожнювати з правом. Проте в рамках такого підходу ідеальний і реальний компоненти суб'єктивного цивільного права не розмежовуються, що й демонструє його вразливі місця.

1. Суб'єктивне цивільне право є видом можливої поведінки особи. Перевагою такого погляду є те, що суб'єктивне цивільне право розглядається через категорію можливої поведінки. Це означає, що право є певною можливістю особи, яка може знайти втілення в правовій реальності в процесі здійснення такого права, або ж така можливість може бути припинена, так і не знайшовши втілення в практиці. Проте, незалежно від здійснення або нездійснення, відповідний феномен не перестає бути правом.

Водночас розгляд суб'єктивного цивільного права через категорію поведінки не дозволяє розмежувати ідеальний і реальний компоненти в ньому. Мало того, за умови такого підходу суб'єктивне цивільне право практично ототожнюється з фактичною поведінкою. Адже в аналізованому погляді нічого не йдеться про правову поведінку, у зв'язку із чим відповідна поведінка набуває правового характеру лише в силу того, що вона визначається правом. Однак, у такому разі під час буквального розуміння суб'єктивного цивільного права як виду й міри можливої поведінки особи ми повинні визнати, що суб'єктивне цивільне право є, зокрема, можливою дією або бездіяльністю особи. Це приводить нас в площину процесу, під час якого суб'єктивне цивільне право й процес його здійснення фактично ототожнюються. Крім того, сама концепція розгляду суб'єктивного цивільного права як дії або бездіяльності не враховує ідеального елементу.

2. Суб'єктивне цивільне право є мірою певного виду можливої поведінки особи. Категорія «міра» належить до меж суб'єктивного цивільного права. Це певний обсяг поведінки, що може бути вчинена під час здійснення суб'єктивного цивільного права. Проте, якщо розглядати суб'єктивне цивільне право як можливу поведінку особи, міра такої поведінки визначає обсяг дій або бездіяльності, який може бути реалізований особою в ході здійснення нею відповідного суб'єктивного цивільного права.

Водночас звернення до основ нормопроектувальної техніки показує, що відхід від казуального правового регулювання передбачає економію правових засобів, у зв'язку із чим нормативні положення будуються за принципом конструкції. Як приклад виступає право власника на розпорядження належним йому майном. Категорія «розпорядження», як правило, не конкретизується в змісті положень чинного цивільного законодавства України, проте ми розуміємо, що воно може бути здійснено в найрізноманітніших формах. Це може бути й продаж, і застава, й знищення майна. Проте закон практично ніколи не конкретизує, якими саме фактичними діями або бездіяльністю може бути досягнутий відповідний результат. У цьому й полягає сутність юридичної конструкції. В ній у концентрованій формі відбивається юридичний еле-

мент – юридично забезпечена можливість (визначеність і забезпеченість об'єктивним правом), і фактичний елемент – втілюваність відповідної можливості в конкретній фактичній поведінці різного виду.

У зв'язку із цим лише розмежування юридичного й реального (фактичного) елементів у розумінні сутності суб'єктивного цивільного права розкриває його правову природу.

Тому як юридичний елемент суб'єктивного цивільного права виступає права можливість особи досягти певного юридичного й в окремих випадках фактичного результату. Своєю чергою реальним (фактичним) елементом суб'єктивного цивільного права виступає втілюваність такої юридичної можливості у фактичній поведінці особи.

Розмежування правової можливості як ідеальної складової частини й поведінки як фактичної складової частини суб'єктивного цивільного права в процесі його реалізації має важливе значення, оскільки саме можливість, її зміст, визначають поведінку, яка є здійсненням права шляхом реалізації відповідної можливості. Як результат, відповідна поведінка з боку права є правовими актами відповідного учасника цивільних правовідносин. Правова можливість конкретизується у фактичній поведінці особи, яка, відповідаючи такій можливості в рамках здійснення суб'єктивного цивільного права, набуває значення юридичних актів.

У зв'язку із цим міра характерна не для поведінки, а для правової можливості, адже саме можливість визначається юридичними категоріями й охоплює юридичні конструкції, які лаконічно поєднують однотипні моделі поведінки як результат систематичії правових ситуацій та їх розвитку в правовій реальності, зокрема й з позицій фактичної поведінки. Наприклад, правова можливість власника розпоряджатись своєю річчю містить у тому числі можливість знищити річ, що може бути здійснено або шляхом підпалу, або шляхом використання вибухових речовин, або шляхом фізичного впливу спеціальним механізмом чи технікою, наприклад, пресом для утилізації автомобілів тощо. Все це визначає міру правової можливості – знищення.

Міра правової можливості – знищення в такому разі обмежується правами інших осіб, у зв'язку із чим фактична поведінка з такого знищення не повинна завдавати шкоди іншим суб'єктам цивільного права.

Водночас для поведінки учасника цивільних правовідносин характерна певна форма зовнішнього виразу, зокрема дія або бездіяльність, які конкретизуються в мовчазній згоді на вчинення правочину або передачу речі, або отриманням послуги тощо, можуть втілюватись у систематичних або послідовних актах (поведінки). Юридичні акти володіння, користування річчю, розпорядження річчю, вчинення певних дій або отримання певних благ від зобов'язаної особи втілюються в певній поведінці фактичного характеру, що відповідає характеру й мірі правової можливості й тим самим вписуються в конструкт причинно-наслідкових зв'язків, визначених нормами права в межах механізмів виникнення, здійснення, переходу й припинення суб'єктивних цивільних прав. У зв'язку із цим вид поведінки – це конкретизатор правової можливості у фактичній площині цивільних правовідносин.

Як зазначає із цього приводу О.Ф. Черданцев, у контексті розгляду міри суб'єктивного цивільного права як

ідеальної, мислимої величини, дії із запланованого по мірі суб'єктивного цивільного права перетворюються в здійснювані по цій же мірі [5, с. 107, 109]. Тобто фактична поведінка учасника цивільного правовідношення, здійснювана відповідно до міри правової можливості, визначеної нормами права або актами саморегулювання цивільних відносин, повинна здійснюватись відповідно до цієї міри, що демонструє взаємозв'язок фактичного і юридичного в процесі здійснення суб'єктивного цивільного права.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, розмежування ідеального й реального елементів у структурі суб'єктивного цивільного права є необхідною умовою для визначення його правової природи. В цілому, суб'єктивне цивільне право є ідеальним феноменом, що визначається положеннями чинного цивільного законодавства України, тобто об'єктивним правом або актами саморегулювання цивільних відносин. Реальний (фактичний) компонент є умовним і виникає в процесі здійснення суб'єктивного цивільного права. Це та можлива поведінка, яка може бути вчинена, якщо право буде здійснюватися, а може й не вчинятись, якщо суб'єкт не буде здійснювати відповідне суб'єктивне цивільне право.

Зміст фактичної поведінки носія суб'єктивного цивільного права визначається змістом відповідного права. Як правило, закон не визначає які саме фактичні дії можуть бути вчинені особою, якій належить відповідне суб'єктивне цивільне право, що безпосередньо відбивається і на змісті такого права. За правилами побудови юридичних конструкцій характер і зміст відповідної фактичної поведінки охоплюється спрямованістю суб'єктивного цивільного права, його межами (мірою), а також межами суб'єктивних цивільних прав інших осіб. Водночас учасники цивільних правовідносин, зокрема, договірних, можуть конкретизувати вид фактичної поведінки особи, в якій втілюється здійснення суб'єктивного цивільного права, що й знаходить активне поширення в умовах практики правореалізації. В договорах найму (оренди) землі знаходять закріплення положення, які визначають цільове призначення землі й порядок її використання, а також види забороненої поведінки наймача стосовно відповідної речі, в договорах найму (оренди) приміщень закріплюються пункти, які конкретизують характер поточного ремонту, який зобов'язаний здійснити наймач, а в договорах про надання послуг конкретизується зміст відповідної фактичної поведінки виконавця. Всі ці дії покликані конкретизувати зміст суб'єктивних цивільних прав і кореспондуючих їм суб'єктивних цивільних обов'язків в умовах конкретних цивільних правовідносин.

З урахуванням викладеного вище, слід констатувати, що суб'єктивне цивільне право є визначеною нормами цивільного права та/або актами саморегулювання цивільних відносин мірою правової можливості особи (або що належить особі), що втілюється в процесі здійснення в поведінці такої особи встановленого виду (юридичних актах). Такий підхід підкреслює ту обставину, що суб'єктивне цивільне право втілюється в певній поведінці особи під час здійснення, проте нездійснення відповідного суб'єктивного цивільного права не означає, що воно не існує. Іншим словами, це те, що в межах поширеного наукового підходу розглядається як можлива поведінка особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Певзнер А.Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1961. 242 с.
2. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т.1. 656 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права : курс в 2 т. Москва : Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.
4. Ломидзе О.Г. Правонаделение в гражданском законодательстве России. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 535 с.
5. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции : монография. Москва : Норма / ИНФРА-М, 2012. 320 с.